

BO‘LAJAK CHET TILI O‘QITUVCHILARI PEDAGOGIK DISKURS KOMPETENSIYASINING KONSEPTUAL TUZILMASI

Ochilova Nilufar Ulmasovna

*Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak chet tili o‘qituvchisining pedagogik diskurs kompetensiyasi kasbiy-pedagogik faoliyatni nutqiy, interaktiv va axloqiy jihatdan tashkil etish imkonini beruvchi integrativ sifat sifatida talqin qilinadi. Konseptual tahlil, kategoriyalash va qiyosiy sintez orqali kompetensiyaning maqsadli-intensional, tushuntiruvchi-scaffolding, interaktiv-boshqaruv, baholovchi-qayta aloqaviy, madaniyatlararo-mediativ hamda refleksiv-etik komponentlari asoslandi. Ushbu tuzilma til bilish darajasini pedagogik muloqotni boshqarish qobiliyatidan ajratish, kasbiy tayyorgarlik mazmunini aniqlashtirish va kelgusida diagnostik vositalar ishlab chiqish uchun nazariy asos yaratadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik diskurs, kompetensiya, bo‘lajak chet tili o‘qituvchisi, interaksiya, scaffolding, mediatsiya, refleksiya

Аннотация. В статье компетенция педагогического дискурса будущего учителя иностранного языка рассматривается как интегративное качество, обеспечивающее речевую, интерактивную и этическую организацию профессионально-педагогической деятельности. На основе концептуального анализа, категоризации и сравнительного синтеза обоснованы целе-интенциональный, объяснительно-скаффолдинговый, интерактивно-управленческий, оценочно-обратносвязный, межкультурно-медиативный и рефлексивно-этический компоненты. Предложенная структура разграничивает языковую подготовленность и способность управлять педагогическим общением.

Ключевые слова: педагогический дискурс, компетенция, будущий учитель иностранного языка, интеракция, скаффолдинг, медиация, рефлексия

Abstract. The article conceptualizes pedagogical discourse competence as an integrative capacity enabling future foreign language teachers to organize professional activity through purposeful, interactive, and ethical communication. Conceptual analysis, categorization, and comparative synthesis yielded six components: intentional, explanatory-scaffolding, interaction-management, assessment-feedback, intercultural-mediation, and reflective-ethical. The framework distinguishes language proficiency from the professional ability to orchestrate classroom communication and provides a theoretical basis for curriculum design and subsequent diagnostic work.

Keywords: pedagogical discourse, competence, future foreign language teacher, interaction, scaffolding, mediation, reflection

KIRISH. Chet tili o‘qituvchisining kasbiy samaradorligi faqat o‘rganilayotgan til tizimini bilishi bilan belgilanmaydi. Darsning maqsadini nutqiy harakatlarga aylantirish, o‘quvchi javobini mazmunan davom ettirish, murakkab tushunchani tushunarli shaklda qayta ifodalash, muloqotdagi rollarni adolatli taqsimlash va xatoni o‘rganish resursiga aylantirish ham kasbiy faoliyatning markaziy qismini tashkil etadi. Bunday vazifalar til kompetensiyasidan kengroq bo‘lib, o‘qituvchining pedagogik diskursni loyihalash va real vaziyatda boshqarish salohiyatini ifodalaydi.

Diskurs tushunchasi matndan farqli ravishda nutqiy mahsulot, vaziyat, ishtirokchilar roli, maqsad, qadriyat va ijtimoiy munosabatlarning birligini anglatadi. Pedagogik diskursda esa ushbu birlik ta'lim maqsadi bilan boshqariladi: o'qituvchi so'zi faqat axborot bermaydi, balki e'tiborni yo'naltiradi, hamkorlik me'yorini belgilaydi, o'quvchining fikrlash jarayonini ochadi va keyingi harakatiga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun pedagogik diskurs kompetensiyasini umumiy kommunikativ yoki diskursiv kompetensiyaning oddiy sinonimi sifatida qabul qilish ilmiy jihatdan yetarli emas.

CEFR Companion Volume til foydalanuvchisini ijtimoiy agent sifatida ko'rib, qabul qilish, yaratish, interaksiya va mediatsiyani o'zaro bog'liq faoliyat turlari sifatida tavsiflaydi. EPOSTL esa bo'lajak til o'qituvchisining o'z didaktik qarorlari va dars tajribasini refleksiv baholashini kasbiy rivojlanish sharti sifatida belgilaydi. Mazkur yondashuvlar pedagogik muloqotning til, faoliyat va refleksiya kesishmasida o'rganilishini talab qiladi, biroq bo'lajak o'qituvchining aynan pedagogik diskurs kompetensiyasi tarkibi alohida tizim sifatida izchil ochib berilmagan.

Tadqiqotning maqsadi bo'lajak chet tili o'qituvchilari pedagogik diskurs kompetensiyasining mazmunini aniqlash va uning tarkibiy komponentlarini konseptual jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot savoli quyidagicha qo'yildi: til bilish, sinf interaksiyasi, pedagogik ta'sir, mediatsiya va refleksiyani yagona kasbiy konstruksiyada birlashtiruvchi eng zarur komponentlar qaysilar?

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-konseptual dizaynda olib borildi. Material sifatida kommunikativ kompetensiya nazariyalari, sinf diskursi va o'qituvchi nutqiga oid ilmiy ishlar, CEFR Companion Volume, EPOSTL hamda o'qituvchilar raqamli kompetensiyasini tavsiflovchi DigCompEdu mezonlari tanlandi. Manbalar uch yo'nalishda tahlil qilindi: til birliklarining bog'lanishi va janriy yaxlitlik; dars interaksiyasini boshqarish; o'qituvchining kasbiy-etik va refleksiv qarorlari.

Konseptual tahlilda avval yaqin tushunchalarning chegarasi belgilandi, keyin takrorlanuvchi funksional belgilar kategoriyalandi. Kategoriyalar kompetensiyaning mustaqil komponenti sifatida qabul qilinishi uchun uch mezon qo'llandi: pedagogik vazifaga xizmat qilishi, kuzatiladigan nutqiy harakatlarda namoyon bo'lishi va tayyorgarlik jarayonida maqsadli rivojlantirilishi. Yakuniy bosqichda komponentlar o'rtasidagi vazifaviy aloqadorlik tizimli sintez orqali tekshirildi.

Maqola empirik tajriba natijalarini da'vo qilmaydi. Natija sifatida keyingi tajriba-sinov, baholash vositasi va o'quv moduli uchun tekshiriladigan nazariy model taklif etiladi. Bu chegaralanish xulosalarni dalilsiz foizlar bilan mustahkamlashdan saqlaydi hamda konstruksiyaning mazmunini validligini keyingi ekspert va empirik tekshiruvga ochiq qoldiradi.

NATIJALAR

Tahlil natijasida pedagogik diskurs kompetensiyasi bo'lajak chet tili o'qituvchisining ta'lim maqsadini vaziyatga mos nutqiy niyat, o'zaro ta'sir ketma-ketligi, tushuntirish va skafolding vositalari, baholovchi qayta aloqa, madaniyatlararo mediatsiya hamda etik refleksiya orqali amalga oshirish qobiliyati sifatida ta'riflandi. Ushbu ta'rifda kompetensiyaning obyekti alohida matn emas, balki darsdagi ma'no yaratish va ishtirokni tashkil etish jarayonidir.

Maqsadli-intensional komponent o'qituvchining didaktik maqsadni aniq kommunikativ niyatga aylantirishini ifodalaydi. Bir xil grammatik mazmunni tushuntirish, muammo sifatida qo'yish, taqqoslatish yoki bahslashtirish mumkin; tanlangan niyat savol turi, ko'rsatma shakli va navbatdagi kutiladigan o'quvchi harakatini belgilaydi. Demak, pedagogik nutqning sifatini faqat grammatik to'g'rilik bilan emas, uning ta'lim maqsadiga muvofiqligi bilan baholash zarur.

Tushuntiruvchi-skafolding komponent murakkab ma'noni o'quvchi imkoniyatiga mos qayta tuzish, tayanch berish va tayanchni bosqichma-bosqich kamaytirishni qamrab oladi. Interaktiv-boshqaruv komponent esa navbat taqsimoti, kutish vaqti, o'quvchi javobini kengaytirish, guruhlararo almashinuv va mavzudan chekinishni didaktik maqsadga qaytarish harakatlarida

namoyon bo'ladi. Bu ikki komponent o'qituvchi monologini emas, o'quvchi fikrining shakllanishini markazga qo'yadi.

Baholovchi-qayta aloqaviy komponent xato yoki muvaffaqiyatni hukm sifatida e'lon qilishdan ko'ra, o'quvchiga hozirgi natija, kutilayotgan mezon va keyingi qadam o'rtasidagi bog'lanishni ko'rsatishni nazarda tutadi. Madaniyatlararo-mediativ komponent turli til va madaniy tajribalar o'rtasida ma'no ko'prigi qurish, tushunmovchilikni yumshatish va ko'p nuqtayi nazarlilikni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Refleksiv-etik komponent esa hokimiyat, adolat, yuzni saqlash, maxfiylik va nutqiy ta'sir oqibatlarini tahlil qilishni birlashtiradi.

Komponentlar chiziqli emas, funksional tarmoq sifatida ishlaydi. Masalan, o'qituvchi o'quvchi xatosiga munosabat bildirayotganda baholovchi qayta aloqa bilan birga etik ehtiyotkorlik, til tayanchi, navbatni boshqarish va keyingi vazifaga yo'naltirishni ham amalga oshiradi. Shu sababli pedagogik diskurs kompetensiyasini bo'lak ko'nikmalar yig'indisi emas, vaziyatga ko'ra komponentlarni uyg'unlashtirish qobiliyati sifatida baholash taklif etildi.

Komponent	Asosiy vazifa	Kuzatiladigan namoyon
Maqsadli-intensional	Didaktik maqsadni kommunikativ niyatga aylantirish	Savol, ko'rsatma va nutqiy vazifaning maqsadga muvofiqligi
Tushuntiruvchi-skafolding	Ma'noni moslashtirish va vaqtinchalik tayanch berish	Qayta ifodalash, misol, signal, tayanchni kamaytirish
Interaktiv-boshqaruv	Ishtirok va navbatlar dinamikasini tashkil etish	Kutish vaqti, javobni kengaytirish, teng ishtirok
Baholovchi-qayta aloqaviy	Natija bilan keyingi qadamni bog'lash	Mezonli, aniq va harakatga yo'naltiruvchi qayta aloqa
Madaniyatlararo-mediativ	Til va madaniy ma'nolar o'rtasida vositachilik	Izohlash, muqobillashtirish, nuqtayi nazarlarni uyg'unlashtirish
Refleksiv-etik	Nutqiy ta'sir oqibatini tahlil qilish	Adolat, hurmat, maxfiylik va kasbiy o'zini tahlil

MUHOKAMA. Taklif etilgan tuzilma kommunikativ kompetensiya modellaridagi diskursiv bog'liqlik tushunchasini kasbiy-pedagogik vazifalar bilan boyitadi. Canale va Swain modelida kommunikativ kompetensiyaning grammatik, sotsiolingvistik va strategik jihatlari ajratilgan bo'lsa, bu tadqiqot o'qituvchining darsdagi institutsional roli, baholash vakolati va o'quvchi ishtirokini tashkil etish majburiyatini alohida hisobga oladi. Shunday qilib, pedagogik diskurs kompetensiyasi til bilish darajasining yuqori bo'lishiga tenglashtirilmaydi.

Walshning sinf diskursi haqidagi qarashlari o'qituvchi nutqi va pedagogik maqsad o'rtasidagi muvofiqlikni markazga qo'yadi. Mazkur maqola ushbu aloqani kompetensiya tuzilmasiga aylantirib, mediatsiya va refleksiv etikani ham qo'shadi. Natijada konstruktsiya faqat dars jarayonidagi ko'rinadigan nutqni emas, undan oldingi niyat va undan keyingi tahlilni ham qamrab oladi.

Modelning amaliy qiymati o'quv rejasini mazmuniy bloklarga ajratishda ko'rinadi: kommunikativ niyatni rejalashtirish, tushuntirish va tayanch berish, interaksioni boshqarish, dialogik baholash, madaniyatlararo mediatsiya hamda video asosida refleksiya. Shu bilan birga, komponentlar hozircha nazariy darajada asoslangan; ularning chegaralari ekspert bahosi, kuzatuv protokoli va faktoriy tahlil kabi keyingi tadqiqotlar bilan tekshirilishi lozim.

XULOSA

Pedagogik diskurs kompetensiyasi bo'lajak chet tili o'qituvchisining umumiy diskursiv qobiliyatidan farq qiluvchi kasbiy konstruktsiya sifatida asoslandi. Uning olti komponentli tuzilmasi ta'lim maqsadi, tushuntirish, interaksiya, baholash, madaniyatlararo mediatsiya va refleksiv etikani yagona tizimda birlashtiradi. Taklif etilgan model keyingi maqolalarda pedagogik diskurs

repertuari, rivojlantirish texnologiyasi va diagnostik mezonlarni ishlab chiqish uchun nazariy tayanch vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.
2. Newby D., Allan R., Fenner A.-B., Jones B., Komorowska H., Soghikyan K. European Portfolio for Student Teachers of Languages. Graz: ECML, 2007.
3. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // Applied Linguistics. 1980. Vol. 1(1). P. 1–47. DOI: 10.1093/applin/I.1.1.
4. Celce-Murcia M. Rethinking the role of communicative competence in language teaching // Intercultural Language Use and Language Learning. Dordrecht: Springer, 2007. P. 41–57.
5. Walsh S. Exploring Classroom Discourse: Language in Action. London: Routledge, 2011. DOI: 10.4324/9780203827826.
6. Seedhouse P. The Interactional Architecture of the Language Classroom. Malden, MA: Blackwell, 2004.
7. Vygotsky L.S. Mind in Society. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
8. Hattie J., Timperley H. The power of feedback // Review of Educational Research. 2007. Vol. 77(1). P. 81–112. DOI: 10.3102/003465430298487.
9. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.
10. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni. 2020-yil 23-sentabr.